

MIRJANA NASTRAN ULE: SODOBNE IDENTITETE V VRTINCU DISKURZOV

ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE (ZBIRKA SOPHIA 6),
LJUBLJANA 2000, 339 STRANI

Čeprav ideja identitete ni sodoben pojav, saj jo srečamo že v antičnih tekstih ("spoznaj samega sebe", napis na vhodu v preročišče Delfi) in se skozi vso nam znano zgodovino uporablja tako v vsakodnevnem življenju kot v učenjaškem diskurzu, se je šele v moderni, še posebno pa v postmodernej dobi močno razrasla, v zadnjem desetletju pa je postala kar eno od privilegiranih področij intelektualnih razprav. "Kamorkoli se obrnemo, se srečamo z diskurzom o identiteti, pa ne samo o identiteti kot taki, govor je tudi o spremembah, o preoblikovanju obstoječih identitet, pojavljanju novih identitet, o novih identitetnih politikah in identitetnih projektih", beremo v uvodu zadnje knjige Mirjane Nastran Ule, redne profesorice socialne psihologije in predstojnice Centra za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Knjiga že z naslovom opozarja na to, da poplava teoretskih prispevkov o preobrazbi identitet/e proizvede interpretativno divergenco - raznoličnost tez, kjer je težko najti interpretativni konsenz. A tudi na to, da postavljajo "materialni obstoj" (ideje) identitete v množino, v pravišnjo *vel*-alternativo.

V tak položaj na intelektualni "sceni" je Mirjana Nastran Ule vnesla veliko raziskovalnega prizadevanja in družboslovne imaginacije (kot pravi sama, jo omogoča prav privlačnost študija identitete). Njena knjiga ponuja obširno, plavzibilno in kompleksno interpretacijo sprememb identitete zlasti v zadnjih nekaj desetletjih, ki nedvomno tudi (vsaj delno) skuša preseči omenjeno teoretsko divergenco, vzpodbuja pa hkrati v nadaljnje razmišljanje, v radovednost, kaj vse se nam zarisuje na identitetnem obzorju. Pušča pa kajpada tudi nekaj odprtih vrat za kritične pomisleke, ali vsaj dvome.

Vodilna ideja avtoričinega pristopa do razvoja in permutacij identitete je, da jo je treba obravnavati v kontekstu teorije družbenih sprememb. Tako odkriva v prvem poglavju tiste silnice, ki določajo identiteto v sklopu moderne ter prehoda iz moderne v postmoderno, ki ji Mirjana Nastran Ule pravi tudi in zlasti pozna moderna. To pa hkrati pomeni, da zavrača predpostavko o obstoju postmoderne družbe kot pretrganju vezi z modernostjo, a se vseeno strinja, da gre za izrazito spreminjanje družbenih razmer oziroma za radikalizacijo modernosti. Avtorica se pri tem idejno navezuje na visokoreferenčna dela sociologov kot so to Anthony Giddens, Ulrich Beck ter Wolfgang Welsch in ugotavlja, da je tisto, kar danes kot

veliko novost razkrivajo postmodernistični teoretiki (zlasti slovo od prisile k homogenosti ali poenotenju), na tihem vseskozi živelo že "pod pokrovom" moderne. Tako je denimo Montaigne že proti koncu 16. stoletja izrazil nekatere središčne misli o "postmodernem, pluralnem subjektu": "V sebi najdem vsa protislovja v taki obliki, kot izhajajo iz okoliščin ... Nič enoznačnega in trdnega ne morem izreči o sebi, nič takega, kar bi lahko izrazil brez 'če in potem'."

A vendar je moderna z vso silo skušala prikriti in minimalizirati prav mnogoterost tako med ljudmi kot v njih samih. Značilen zanjo je proces opuščanja tradicionalnih religioznih, mitično-magijskih, organsko-celostnih vezi ter njihova zamenjava z racionalno-smotrnim ali instrumentalno-izračunljivim pogledom na svet in človeka. Proces je sovpadal z "odčaranjem sveta" (Max Weber), s proizvodnjo individualizacije, katere glavna značilnost je refleksivnost, ki pomeni regulirano uporabo vednosti o kontekstih družbenega življenja in se razširja tudi v jedro posameznikovega sebstva. Od tod tudi naravnost k emocionalno kontroliranemu obnašanju: človek naj bi (s)miselno nadziral samega sebe: svoje strasti, čustva, afekte. Postal naj bi in-dividuum (ne-deljiv), to je v samem sebi enoten, koherenten. Ta model sebstva ne počiva več - kot v predmodernej - na zunanji (religiozni, mistični, mitološki) avtoriteti, ki bi imela *regulativno* funkcijo, temveč na navznoter usmerjenih ali ponotranjenih metodah imaginacije, za katere bi bilo mogoče reči, da imajo *formativno* funkcijo. Hkrati nam kaže, da moderna ni bila le obdobje "osvoboditev od ...", temveč tudi obdobje vseh mogočih subjektivizacij ali, kot pravi Mirjana Nastran Ule, "paradoksalnih oblik sočasnega podrejanja realnim in simbolnim redom na eni ter osamosvajanja subjekta na drugi strani".

Subjekt, tako avtorica, je končno postal homo clausus - "udomačeni človek". Določalo ga je občutje zaprtosti v samega sebe, kjer se je utrdil za visokimi zidovi "subjektivnega ohišja". Dejansko obstaja za to predpostavko vrsta empiričnih raziskav. Naj omenim znamenito Theweleitovo analizo o psihogramu pripadnikov nemške prostovoljne soldateske (med njimi so tudi mnogi bodoči fašistični veljaki, recimo Höss, komandant Auschwitz), Sombartovo osvetlitev "sindroma Carl Schmitt" ali Rohrwasserjevo diagnozo funkcionarja. Študije hkrati opozarjajo na to, da se je moderni subjekt formiral zlasti kot "moški" subjekt oziroma kot "oblika subjekta, ki je v osnovi patriarhalne ideologije moderne" (Nastran Ule), v kateri je polarizacija spolov prignana vse tja do utišanja ocesa moderne civilizacije, saj se je iz-oblikovala prav znotraj nje. Udejanjanje te volje je vzpostavljanje učinka "enosti" (en/otni duh strnjuje posameznike v smiselno celoto), ki implicira "totalnost" in vsebuje močno poudarjen moment ne le nasilja nasploh, temveč prav vojaškega in končno total(itar)nega nasilja. Koncentracijska taborišča, če vzamemo skrajni primer, v tem smislu niso preteklost, saj predstavljajo slej ko prej aktualno zgodovinsko pogojeno pretnjo. Ali, kakor pravi Zygmunt Bauman: možnost holokavsta tiči v bistvu moderne civilizacije.

To "temno stran" moderne poudarjam zaradi tega, ker ji Mirjana Nastran Ule v svojem delu ne posveča pozornosti, najbrž tudi zato, ker vidi v nacionalni državi (kot tudi v moderni) problem ali stanje, ki je bolj ali manj preseženo: "staromodni princip" ali "obrambno reakcijo proti spremembam", ki jih prinaša pozna moderna oziroma nova globalna modernizacija družb. Osebo se s to argumentacijo ne strinjam in celo menim, da je nacionalna država kot prevladujoča oblika v mednarodni skupnosti, slej ko prej močna, v določenih primerih celo bolj močna kot kadarkoli v zgodovini, kajti je glavni akter na globalni ravni, ki določa regulacijo trga in omogoča ali onemogoča svoboden svetovni trg. Nekatere od obstoječih nacionalnih držav so postale "super nacionalne države" (Rudi Rizman), kar potrjujejo tudi raziskave, ki demantirajo razširjeno "pravljico o mogočnih multinacionalkah" (Thomas Hanke, *Die Zeit* 24/98). Drži pa, da se je moč nacionalnih držav transformirala: manj se zanašajo na lastne sile, pa zato toliko bolj na regionalne in mednarodne koalicije, transnacionalne institucije in povezave z gospodarskimi in drugimi nedržavnimi akterji. Vendar jih ta proces ne šibi, obratno, saj ostajajo tudi "v nadsnacionalni integraciji centralna politična instanca". (Hanns W. Maul, *Deutschland* 6/99).

Problem, ki se tu stavlja torej ni moč iskati v propadu nacionalne države, temveč v zastarelosti teorije, ki predstavlja to državo kot zamejeno. Dejstvo je, in tu spet navezujem na razmišljanja Mirjane Nastran Ule, da se koncepti devetnajstega in dvajsetletnega stoletja prenašajo v sedanost in nekritično operirajo v dobi globalizacije. Izginil je namreč kontekst, v katerem je bila ta teorija pisana, še zlasti ključen organizirajoči princip, ki je inherenten vsaki moderni nacionalni državi, namreč suverenost. Analogno velja tudi za koncept nacionalne identitete, ki v času globalne modernizacije družb ugovarja predstavi o homogenosti (tudi zaradi pospešene mobilnosti in migracij); v ospredje stopa "interkulturalizem", ki v bistvu nasprotuje komunitaristični delitvi ljudi na dva medsebojno sovražna oziroma izključujoča se tabora: bodisi mi-vi/ni ali podobni proti drugačnim. Pojavlja se vedno večji pluralizem identitet, spreminja se tudi narava zasebnih oziroma intimnih odnosov, življenjski potek posameznika se urejuje okoli "odprtega izkustva" (s spremljajočimi strahovi in tveganji).

Pri spoznavanju identitet/e lahko močno pomagajo identitetni diskurzi, ki jih avtorica izčrpno predstavlja v drugem poglavju knjige, ki je razdeljen v tri dele (Identitetni diskurzi I, II, III). Prvi del se nanaša na psihoanalitski diskurz identitete in sebstva, kakor so ga razvili Sigmund Freud, teoretiki objektivnih odnosov, še zlasti pa Erik H. Erikson. Drugi del obravnava interakcijske teorije, ki v svojih definicijah preigravajo psihološko notranjost s sociokulturnim kontekstom. Sem avtorica umešča G. H. Meada, Lev Vigotskega ter klasike kot so to Peter Berger, Thomas Luckmann, Lothar Krappmann, Jürgen Habermas, Erving Goffmann. Tretji del zajema diskurz, ki predpostavlja, da se identiteta konstituira v artiku-

lacijah jezika (pripovedi, zgodb), kar pomeni, da je zlasti narativno konstituirana. Pomembno mesto v razpravah o narativni naravi identitete imajo teoretiki socialnega konstruktivizma in postmodernizma (dekonstruktivizma), med njimi Kenneth Gergen, Luk van Langenhove, Rom Harré; John Potter, Margaret Wetherell in Nikolas Rose še posebej opozarjajo na veliko vlogo razmerij moči in podrejenosti ter na mehanizme nadziranja in obvladovanja v narativnih konstruktih.

Znanstveniki in raziskovalci so si precej enotni v tem, da v pozni moderni upada pomen velikih zgodb (grand narrative): pomen velikih zgodovinskih utopij, ideologij, vzpenjajočih se gibanj, zmag, napredkov k istemu cilju. Tem metazgodbam, ki imajo, kot medtem vemo, lahko strahotne posledice za človeštvo, se postavljajo nasproti postmoderni diskurzi, ki obetajo drugačen, posodobljen pogled na moderno, še zlasti na pozno moderno, pa tudi veljavni koncept bistva identitete je palnjen v dvom. Kot poudarja avtorica v tretjem in zadnjem delu svoje knjige, je ta razvoj trdno vgrajen v družbeni razvoj. Značilno za silovite strukturne spremembe pozno moderne družbo - in identiteto - je, da postaja vedno bolj "razpršena", kar pomeni, da njena struktura ni formirana več okrog nekega središča ali definira z antagonizmi, temveč sestavljena iz artikulacije raznovrstnih diferenc. Temu ustreza "multifrena narativnost", ki se ne dvigne do kake koherentne meta-zgodbe ali osrednje zgodbe posameznika, "temveč se kaže kot valovanje, ki ga sestavljajorazlične delne zgodbe, a nobena od njih se ne vleče skozi ves tok (valovanja)". Analogno se spreminjajo tudi (razredne, nacionalne, etnične, spolne, generacijske in druge) identitete od statičnega k tekočemu, od jasnosti k mnogoterosti in ambigviteti.

Ena izmed središčnih tez avtorice je, da je subjekt pozne moderne vržen iz stabilnih družbenih in kulturnih okvirov svoje eksistence. Pri tem se navezuje na Anthonyja Giddensa, ki govori o "nevarnosti izgube ontološke varnosti", to je izgube zaupanja, ki ga ima večina ljudi v kontinuiteto osebne identitete in neomajnost družbenega in materialnega okolja delovanja. Sem sodi tudi pogost občutek dezintegracije, zapuščenosti, odtujitve od narave. Še več, globalne spremembe so povezane prav z naravo, v tem primeru notranjo naravo, ki človeku postavlja meje, saj sta po Giddensu tako občutek onotološke varnosti kot temeljno zaupanje nujni sestavini človekovega sebe (ki se začne oblikovati v najzgodnejšem otroštvu - najbrž že v maternici, op. M.J.P. - v varovalnem okviru družine ali pomembnih drugih). Posameznik na njiju gradi zavest o življenjskem smislu. In bolj ko je izpostavljen razkroju verljavnih tradicij, bolj krhko in ranljivo postaja njegovo temeljno zaupanje v sebe in svet. To pa lahko sproža "povratke potlačenega". Giddens prišteva sem družbeno soočanje s potlačenim strahom

pred smrtjo, z umiranjem, boleznimi (na primer aidsom), erupcijo spolnosti. Povratek potlačenega pomeni zanj tudi osvobajajoče spreminjanje družbene percepcije homoseksualnosti ali heteroseksualnosti in nasploh "intimnosti".

Tipičen primer povratka potlačenega pa je za Giddensa tudi vlaganje energije v "močne" skupinske identitete" (Nastran Ule), kot so to nacionalizem ter fundamentalizmi vseh vrst. Vendar se mi zdi ta predpostavka precej vprašljiva. Vsekakor mi je bližje argumentacija avtorice, ko - v drugem kontekstu - piše, da ljudje izkustvu ontološke brezdomnosti uhajajo tudi tako, da se "z vsemi silami skušajo ohraniti v njim najbližjem identitetnem ohišju", kamor prištevata tudi nacionalno identiteto. Nacionalnost kot čustveno razpoloženje potemtakem ni nekaj, kar je zatonilo v nezavedno ali pozabo, da bi se potem spet vrnilo, temveč nekaj, kar se re-producira, ohranja. Analogno mnenje zastopa Michael Billig (gl. njegov prispevek v Nastran Ule - ur., *Predsodki in diskriminacije*, Ljubljana 1999), ki pravi, da se je moderni nacionalizem prelevil iz prvotnega pogosto nasilnega stanja v "vsakdanjo rutino"; primer za ta pojav so denimo plapolajoče državne zastave ob bencinski črpalki ali parade na dan neodvisnosti. Avtor v tem sklopu pripominja, da teme o vrnitvi potlačenega trenutno ni težko ohranjati, saj se po vsej Evropi spet zbuja impulzi fašizma v obliki strank, ki razglašajo politiko nacionalne obnove. Avtor "kot najbolj osupljiv primer povratka fašizma" omenja Italijo, kjer je leta 1994 MSI, ki je spremenila svoje ime v Nacionalno zaveznitvo, stopila v Berlusconijevo koalicijsko vlado. (Ta vlada je sicer kmalu navrh padla, vendar je od leta 2001 naprej s prepričljivim številom volilnih glasov spet za vladnim krmilom.)

Trdimo lahko, da nacionalizem ni minljivo čustvo oziroma presežni fenomen, zato še posebej preseneča, da je v sodobnem družboslovnem diskurzu nekritično projiciran na druge, denimo na "vzhodne" ali "balkanske" narode, ali pa je sploh odsoten. Michael Billig navaja za to številne primere, med drugim pomembno in dobro sprejeta analizo Ulricha Becka o "rizični družbi", ki sploh nima gesla za nacionalizem. In kot sem že nakazala, je nacionalizem tudi pri Mirjani Nastran Ule le bežno omenjen, kar pomeni, da ga nima za slej ko prej aktualen izraz časa. Vendar pojav kot je to Berlusconijeva koalicija - ali Haiderjev vzpon - govori o nasprotnem. Sugerira, da se nacionalizem, več (neo)fašizem, ne vrača le na margino politike, ampak v zgodovinsko osrčje Evrope. A tudi to, da še ni zamrla dovzetnost ljudi za velike zgodbe, lahko bi govorili tudi o "religijah varnosti", ki napajajo z obljubami imaginarne, lepše prihodnosti, pa ijo tudi naraščajoči fundamentalizmi, ki so nemalokrat (prav v razočaranju nad globalno družbo, ki se najočitneje kaže v njeni "superiornosti" ter v dejstvu vse večjega števila obubožanih ljudi) pripravljeni, se posluževati tudi skrajnih političnih sredstev.

Brez oklevanja pa se lahko z avtorico strinjamo, da promoviranje "močnih"

skupinskih identitet" naleti na oviro heterogenosti pričakovanj in realno-virtualnih življenjskih stilov in samopodob, ki so poglavitna značilnost pozne moderne. Četudi ta "ovira" implicira tveganje izgube ontološke varnosti, ustreza, kot posrečeno pravi Mirjana Nastran Ule, "prej videzu svobodnega plesa nad prepadom neznanega, ki ga obvladuje potlačeni strah pred skokom v ta prepad". Gre za pojav, ki mu odgovarjajo nekateri opisi sodobne identitete: zbrkljana identiteta, skrpana (patchwork) identiteta, protejska identiteta ali kameleonska identiteta, torej pojmi, ki tendirajo k "smrti subjekta", to je v občutke "konstitutivne praznine v sebi". In prav ta "praznina" sili k temu, da bi jo napolnili, sili v najdenje vsebin, o katerih je bil že dosežen konsenz, v "brkljarijo" (fr. bricolage), v "krpanje". v privlačnost novega, še neizkušenelega, tudi voyerski užitek pogleda v tuje življenje, v drugačen svet, skratka v imaginarij ali dejavnost, ki sprošča "vmesni prostor" za rojstvo problematizacij in inovacij. In ker te dejavnosti ni mogoče zvesti nazaj na udomačemo ohišje tradicij in rutin, vsebuje v sebi tudi močan subverzivni potencial, ki že "po svoji naravi" ugovarja pastem, ki jih vsebujejo velike zgodbe: totalizaciji, homogenizaciji in eshatologiji.

Diskurzi identitet, ki se uveljavljajo v poznih modernih družbah, imajo zato značaj majhnih, ali kakor pravi avtorica, delnih zgodb. Odlikuje jih dejstvo, da so odprte, visoko mobilne in spremenljive. Kolikor jih ne utemeljuje nikakršna družbena, zgodovinska ali filozofska legitimacija, tudi ni mogoče podati splošne teorije teh zgodb, saj se že po definiciji upirajo posplošenju. Vsekakor pa lahko rečemo, da ugovarjajo "obstoju kakega trdnega, stabilnega identitetnega jedra, ki bi združevalo delne identitete in jih organiziralo v hierarhično zgradbo identitete". Prav tako niso združljive s predpostavko o kakšnem najboljšem ali najbolj racionalnem načinu za organiziranje družbe. Dajejo tudi vedeti, da je pogosto bolj realistično se naučiti alternativnih načinov organiziranja družbe, denimo z opazovanjem drugih kultur, kot pa s špekuliranjem o reformiranju družbe s slonokoščene stolpa. In kar je najpoglaviteje: implicirajo pravico drugačnega, da se pokaže kot drugačno.

To pa hkrati pomeni, da je z z majhnimi ali delnimi zgodbami mogoče prikljucati na površje spomina pogosto pozabljene in potlačene pripovedi lokalnega, subalternega, zunaj zgodovine stoječega ali pod metaravnjo prevladujočega kanona skritega značaja, pa čeprav deloma le v obliki verbalno nemočnega solipsizma; kot je pripomnil Wittgenstein: "Kar solipsist *misli*, je povsem pravilno, samo da tega ni mogoče *izreči*, samo se jasno pokaže." (Navedeno po Todorova, *Imaginarij Balkana*, Ljubljana 2001, str. 35) Vendar je avtorica upravičeno optimistična, ko predpostavi: Izkušnja zgodovinskih sprememb je, da zgroženost nad svojimi lastnimi negativnimi (z)možnostmi ali (difuzno ali realno občuteni) solipsizem bolj poganja ljudi v iskanju presežnega in resnično novega kot pozitivna stanja samouresničenja, gotovosti, sreče in podobno. Poudarja pa, da to še

ni dovolj za doseganje presežnega in novega, za tako imenovano "produktivno konstrukcijo". (Znano je, da so ljudje, ki so bili primorani molčati o tem, kar so doživljali, med njimi žrtve Auschwitza, to spremenili v fizične simptome, v nemost, paraličnost, *psychic-closing-off*.) Za to je potrebno delo subjekta na sebi in zunaj sebe in seveda kolikor toliko naklonjena atmosfera, ki mu to "dovoli".

Naj ob koncu le še povem, da avtoričina knjiga ni le pomembna predvsem zato, ker se z njo odpira vsebinsko in količinsko pestra tematizacija sodobnih identitet s spodbudnimi obeti za soočanje z novim, drugačnim, temveč tudi zato, ker je dostopna tudi širšemu strokovnemu ali zainteresiranemu občinstvu. Zato je še posebej dobrodošel priloženi katalog strnjenih razlag najpogosteje uporabljenih pojmov.

Marija Jurić Pahor

* * *

Prispevek je bil v skrajšani obliki objavljen v: Primorski dnevnik, letnik 57, št. 252, str. 16 (Nedeljske teme)